

Владимир Демирев (Сливен, България)

ОТ АНТРОПОНИМА КЪМ ТОПОНИМА В „БИОГРАФИЯТА” НА МЯСТОТО

Резюме

С оглед предложеното заглавие и за повече яснота се правят уточнения относно употребата на някои понятия – условната употреба на понятието „биография“ на мястото, понятията местно знание, културен пейзаж, картина за свят и тяхната взаимосвързаност в контекста на динамиката на процеса за образуване на местни имена на многопластова основа. Освен определящият езиков аспект в този процес активно участва и народната етимология чрез легенди, предания, представи и вярвания, мотивиращи в немалка степен жизнеността на тези имена.

На базата на конкретен корпус от местни наименования в Сливенска околия се проследява динамиката на образуване на местни наименования чрез лични имена и прозвища, мотивирани чрез посочените компоненти. С оглед честотата на участие по-рядко битуват легендите, а с повече динамична мотивация са легендарните предания и преданията от различен характер – етиологични, общоисторически, конкретноисторически с подчертан стремеж към знанието за местни личности. Акцентът е сложен не въобще върху проследяване на този процес, което не представлява новост, а по-скоро относно неговият отпечатък върху „биографията“ на мястото, което се превръща в културен текст, съхраняващ конгломерат от многопластова културна и историческа информация.

FROM ANTHROPONYM TO TOPONYM IN THE “BIOGRAPHY” OF THE PLACE

Summary

For the sake of the title proposed, and for the sake of clarity, precisising is made of the use of certain concepts – conditional use of the term ‘biography’ of the place, the concepts of local knowledge, cultural landscape, image for world and their interconnection in the context of the dynamics of the process of forma-

tion of local names on a multilayer base. In addition to the defining linguistic aspect, folk etymology is actively involved in this process through legends, traditions, representations and beliefs that motivate to a great extent the vitality of these names.

Based on a specific corpus of local names in the Sliven region, the dynamics of the formation of local names by personal names and nicknames, motivated by the mentioned components, is studied. In terms of frequency of participation, legends are less common, and legendary tales and tales of different character, etiological, general, specifically historical, with a marked desire for knowledge about local persons are a more dynamic motivation. The emphasis is not on tracing this process in general, since it has been done before, but rather on its imprint on the “biography” of the place, which becomes a cultural text preserving a conglomeration of multifaceted cultural and historical information.

Условната употреба на понятието „биография” изисква някои уточнения. Предвид етимологията на това понятие – животопис, животоописание (Български тълковен речник 1963:47) съотнасянето му с мястото означава животописът му чрез съхранена в местното знание памет.

Аспектът на интерпретация на понятието местно знание. Местното знание представлява широк спектър от многоаспектна и многопластова информация. Определящо в него е системността му на живот и възпроизводство във всяко конкретно време и конкретна историческа ситуация. В местното знание е закодиран наследен културен текст, чиято роля е определяща за динамиката на възпроизводството на това знание. А локалните му специфики са с решаващо участие в изграждането на вариант в системата на общоетническият културен модел. (Живкова, В., Живков, Т.Ив. 2001) И още нещо много важно – местното знание е семантичен еквивалент на потребностите на неговите носители в съответствие с ценностния им критерий за значимост.

Така „биографията” на мястото се гради именно в съответствие с този критерий, който въвежда и елементи от фолклора, и конкретни факти за случки, събития и личности.

С оглед участието на „биографията” на мястото в изграждане на картината на културния пейзаж трябва да се имат предвид

параметрите на това понятие именно в контекста на тяхната съотносителност.

Понятието „културен пейзаж“ отразява съвременното разбиране за неделимостта на наследството като съвкупност от природни и културни ценности.

Пейзажът е част от пространството, обхващано с поглед и възприемано като едно цяло от човека. Той е и културна конструкция – отражение на дълготрайно човешко присъствие, което бележи пространството и създава рамка на възприятие въз основа на човешкия поглед „отвън“ (Voisenat 1992: 137). Той е пространство-представа и основа за емоционално преживяване, за практически действия. Пейзажът дава опора за множество лица на мястото, за неговия дух, както и за поддържане на памет (Prado 1996: 113). Пейзажът може да се обясни като „хвърлен поглед“ върху света и същевременно като инструмент за контакт със светове. Важно е, че той е социална конструкция, която притежава материални измерения, но има и „нематериални измерения“: отразява социални репрезентации, естетически, емоционални и символни ценности (Luginbuhl 2005: 58). Едни или други пейзажи са опора за изграждане на идентичности, те са част от образи за идентификация на човек или на общност. Затова нееднократно е отбелязвано, че природата поддържа спомени за събития, памет за истории и др.

Определяща роля в тези процеси има изграждането на картината за свят чрез усвояване на етническото пространство и организацията на културното пространство на локално, регионално и общоествено равнище. (Калоянов 1989: 75; Калоянов 1991: 168)

И тук трябва да уточня, че когато иде реч за „биографията“ на мястото, теренът върху който тя се проектира не е само конкретния терен върху който се разполага то. Защото селищният организъм има своята жизненост чрез всичко заобикалящо го като територия и като пространство. Всичко там се осмисля и възприема чрез представите за свят на селищната общност, наследени и актуализиращи се във всяко времево ниво, изграждайки картината за свят. Или казано иначе „биографията“ на мястото не би била същинска ако в нея не присъства общуването с природата в землището, в което се намира. (Живков 2000: 327)

Задължително трябва да се изтъкне много важен момент тук – има места в землището на селището, които притежават различен, по-висок статут от останалото пространство заради подчертана значимост в местното мислене. Те притежават собствена биография и участват активно в градежа на „биографията” на селището. Натоварени са с функция на основни топоси в нея и често са центро-организиращи ядра в пространството.

Предвид изложеното дотук и очерталият се спектър от понятия, свързани с динамиката на образуване и битийност на местните имена, трябва да се приеме наличието на многопластова основа в този процес. Освен определящия езиков аспект в него участва активно народната етимология чрез легенди, предания, представи, вярвания, мотивиращи в немалка степен жизнеността на местните имена. Конкретният исторически факт се осмисля и чрез тези компоненти на местното знание. И тук трябва да вметна, че в съвременната обществено-историческа ситуация се наблюдават явления, плътно съотнесими с жизнеността на селищните организми в контекста на актуалните демографски процеси. С изпразването на селищата бавно умира и селищния организъм, а с това невъзвратно изчезва и паметта, съхранена в местното знание. Липсата на възпроизвеждане на това знание води и до загубата на информация в местните наименования. Много голяма част от тях са плод именно на индивидуалната специфика и идентичност на конкретното селище, изграждащи неповторимият им биографичен облик.

Връщайки се към предложената идея в заглавието и с оглед казаното дотук ще се опитам накратко и в ситуация на моментно фактическо състояние, на базата на конкретен корпус от местни наименования в Сливенска околия, да илюстрирам динамиката в образуване на тези наименования чрез лични имена и прозвища.

Много са местните наименования образувани от собствено име на личност, живяла в съответното селище и притежавала съответна собственост в землището му, но без допълнителна мотивация, съдържаща се в конкретна информация.

Специфично присъствие имат онези наименования, произлезли от собствени имена, за които има съхранени легенди, предания,

представи, вярвания, сиреч народна етимология. И така се гради „биографията” им.

От гледна точка на честотата на участие по-рядко са легендите, мотивиращи топоними, свързани с лични имена. За отбелязване е, че преобладават легенди с етиологичен характер, обясняващи „ставането” на природни образувания. Няколко примера: *Енюва буля* – скална група от различни по размер скали. Легендата: Дядо Господ се явил на сън на Енюва буля и казал, че ще стане потоп – да вземе най – необходимите неща и да бяга, без да се обръща назад. Тя обаче се обърнала и се вкаменила. (с. Тополчане, Сливенско).

Вариант с наименование *Енюва булка* има топоним край Сливен – скала със специфична форма, наподобяваща забулена женска фигура-булка. Легендата: По пътя през планината вървяла сватба от с. Жеравна към Сливен. Годеникът се казвал Еню. При изгрева на слънцето Еню се обзаложил с него, че ще го надбяга. Не успял и тогава слънцето вкаменило сватбата и булката. В друг вариант слънцето харесало също мома Петранка за своя годеница. Но Еню като разбрал повел сватбата по ранина да изпревари слънцето и като стигнали на това място му се присмял, че е закъсняло. Тогава слънцето, ядосано, отстъпило булката на Еню, но вкаменило цялата сватба.

По подобен начин е мотивиран топонима *Караджови говеда* край с. Ичера. Местност-поляна с големи бели камъни. Легенда: Тук Караджа пасял говедата си. Слязъл Дядо Господ, отишъл при него и го помолил да донесе вода от близкия кладенец. Караджа отказал, защото не искал да остави говедата си. Тогава Господ помолил друг пастир, а говедата превърнал в камъни.

Красноречив пример за мотивиране на топоним чрез наследеното и съхраненото в местното знание са *Желюви камъни* край с. Оризари, Твърдишко. В него ясно се откроява наслагването на пластове от това знание. Според местно предание на това възвишение с пръснати камъни имал кашла човек от селото с име Желю. А дъщеря му, която отивала да му занесе храна и чисти дрехи, била нападната от турци – гости на местния бей, озлочестена и убита. След което Желю си отмъщава като запалва сараите на бея и бяга с жена си и другите

деца в планината. Така възвишението си остава с името на Желю. Но наличието на множество пръснати камъни – ниски скали, както и някои образувания, дело на човешка ръка, получават своето обяснение. Едно от тях е наречено *Диванът на Вълчан войвода*. Според преданието той си лежал там и наблюдавал прохода и когато се зададе хазна изпращал хайдутите от дружината му да я оберат.

А според легенда на това място се състоял двубой между крали Марко и Великана (обикновено Чер Арапин). Крали Марко вдигнал великана и го тръшнал на земята. Тялото му се пръснало на парчета, които се вкаменили. Като доказателство за това се посочва една скала, наречена *Задникът на Великана*.

Под името *Желю* и преданието за него от най-късния пласт стоят още едно легендарно предание и легенда, които са съставни в биографията на мястото, което отвежда към извода, че за местното население това място е значимо в биографията на селището от друга страна. Допълнителни изследвания показаха, **че тук са се осъществявали някогашните обредни и празнични излизания извън селото, най-вече през Великите пости на младите.**

В крайна сметка се оказва, че тук е налице древно скално светилище с олтарна площадка, където е *Диванът на Вълчан войвода*, соларни кръгове, изсечени срещу нея, както и трон, изсечен в скала. Засега не е уточнено каква е функцията на *Задникът на великана* в комплекса на светилището. Не е изключено той да е само мотивация на пласта, обвързан с Крали Марко. Така стъпвайки на сегашното, познатото и слизайки надолу по пластовете в местното знание се стига до оня пласт, който съдържа най-ранна информация за мястото, носещо името *Желюви камъни*.

Вече споменах, че съпоставимо легендите са с по-рядко участие в „биографията” на мястото в сравнение с преданията. Това има своето обяснение – в преданията се съхранява повече конкретна информация от местното знание, свързана със събития, случки и личности. Затова и множество от топонимите са обвързани със собствени имена, за които има и предания.

Логично в Сливенско да има доста топоними със съпътстващи предания, свързани с имената на хайдутите и хайдушките войводи.

Вълчановото и *Вълчев кораб* са места, където, според преданието, е отсядал Вълчан войвода. *Амаз гиди* (цепнатица, превал) е горист връх и превал до него, свързан с името на Амаз – хайдушки водач в Твърдишко. Според преданието заедно със своята дружина среща сватба на това място, идваща от град Елена. Булката черпи и дарява всички от дружината, но пропуснала да даде и почерпи войводата Амаз, който бил слабичък и невзрачен. Като отминали той се ядосал, върнал се, яростен, заклал булката и младоженеца и цялата сватба. Тогава дружината му го убива и оставя на място. Оттогава, който минел покрай него хвърлял камък и така се образувала грамада, колкото човешки бой. *Караколев кайнак* – извор в гора, в която е бродил Кара Кольо байрактар на Индже войвода. *Гунчов кайнак* – извор и поляна до него в м. Равна река – по предание хайдушко сборище, свързано с Илия Господинов (Гунчо войвода). Пак с неговото име е именувана *Пещерата на Гунчо войвода* в Сливенската планина, където той е зимувал през 1867 – 1868 г.

Хитовото и *Хитова поляна* са топоними, съотнасящи се с фамилияното име на рода *Хитови* и конкретно на хайдушкия войвода Панайот Хитов. Там са имали кошара.

Хаджидимитровото кладенче край с. Ичера е свързано с прочутия Сливенски войвода Хаджи Димитър. Според преданията бил ранен при сражение с турци и останал край селото. Баба Мариница от същото село, като отивала за дърва в гората, го срещнала, дала му хляб и му заръчала да чака до този извор. Лекувала го дълго време. Остава вярването, че водата на извора става лековита след като в нея си е мил раните Хаджи Димитър. Водата добива тези качества след като с нея се е смесила кръвта на войводата. Няколко варианта на това предание градят биографията на това място. А *Караджов плет* е име на място, за което преданието говори, че Стефан Караджа – хайдушки войвода, преградил реката като направил плет – капан за турците. Емблематично като биографичен акцент представлява наименованието *Делирадев бук* – дърво и място, където през 1876 г. е загинал въстаникът от четата на Стоил войвода *Дели Ради* от с. Нейково. Битува и предание за свръхкачествата му – с отрязана глава той продължил да гони турците като направил седем (девет) крачки.

Топонимът *Вайлов дол* (дол и поточе, ляв приток на Твърдишка река) е типичен пример за мотивиране на наименованието чрез име на известна историческа личност и събитие, което и да не се е състояло там, е част от „биографията” на мястото. Според местно предание тук се е водило сражение между войските на Ивайло и на византийския император.

Често се срещат предания, мотивиращи „биографията” на мястото чрез име на местен жител: *Васильово усое* – място, където Васил Рачев извеждал дъщерите си и други жени, когато имало опасност от турски нападения.

Драгица – прекрасно наименование на топоним – обработваема земя с извор. По предание тук е бил чифликът на местния бей и той взел девойка на име *Драгица* в харема си, поискал да я потурчи, но тя скочила от високия конак и се убила.

Софийкина поляна – планинска поляна сред гора, на нея *София* от с. Сборище пристанала на млад овчар.

Тотков гроб – местно предание разказва, че *Тотко* от с. Трапоклово е убит от турците и е погребан там.

Кузманова мост – стар мост на Хамза дере, където е бил убит *Кузман* от Сливен.

Момин камък – висока отвесна скала, от която, според преданието, се хвърлила българска мома, за да не я хванат турците.

Момина сълза – според легенда водата е от сълзите на мома Рада, открадната от змей.

Любопитно е наименованието на местност *Стърчи крак*. То не е от лично име, но го съпътства интересно предание: кладенец, в който се удавила кадъна, а краката ѝ стърчали над водата.

Освен преданията, съпътстващи топонимите, е налице и тълкуване, обясняващо връзката на собственото име с мястото. Така *Цонюва нива* е обяснена като нивата на *Цоню* войвода. Или *Балездрови колиби* – там от каракачанския род *Балездрови* си правили колиби в планината, или *Баба Хаджийка* – нива на баба, ходила на поклонение в Йерусалим, *Бабина локва* – поляна, пасище в планината, където някога имало голяма локва, в която се удавила баба. *Вълков тезгях* – място, където местен човек на име *Вълкан* е дялал дървени трупи. Примерите са много.

Няма да се спирам на топонимите, свързани с името Крали Марко – *Кралимаркова стъпка*, *Кралимарков камък*, *Кралимаркова трапеза*, *Кралимаркова грамада*. Те са с много силна позиция в „биографията” на мястото и почти винаги под това име излиза старинен пласт – често скални светилища.

Срещат се и наименования на селища (ойконими) произлизащи от лични имена: *Кара бей* – от Сливенска каза от османски документ 1626 – 1627 г. Сега несъществуващо село. Село *Джиново* (*Джин Али*, *Чин Али*), сега *Злати войвода*. Според местно предание Али е бил отшелник в някогашната гора на мястото на селото. Този Али е бил наричан още джин (дух), което го свързва със старото име на селото *Джин Али* – оттук и калката *Джиново*. Вероятно Джин Али е бил дервиш – шиит. Подсказка в тази посока са наименованията на могилите *Тикята* и *Мустафа деди*. Вариант на местно предание „обяснява” старото име на селото Джиново: „Джин Али – ратай на бея избягва с дъщеря му. Беят изпраща да ги хванат. Нея я хващат и убиват, а него не могат. След няколко дни е запален чифлика на бея. Това става след като намират дъщеря му убита” Али е считан като дух – Джин Али.

Имена на светци и „биографията” на мястото

Това е тема за отделно самостоятелно изложение, тъй като имена на светци са с определяща функция в „биографията” на конкретни места. В повечето случаи в нея битуват легенди, представи и предания, разказващи за събития и случки, съотнесими със съответния светец като част именно от тази биография. В повечето варианти те са свързани с представата за лечебност, лековитост, произтичаща от вярата в конкретния светец. Често е налице проекция на тази вяра върху реалния терен, изразяваща се в манастир, черква, параклис, черковище, аязма, оброк, чешма, понякога обвързани в общ пространствен контекст. Красноречив пример са вариантите на легендарното предание за манастира *Св. Илия* край с. *Чинтулово*, лечебният гроб на *Илия* и *Димитър Чинтуловски*, върхът *Свети Илия* на *Ада тебе* и Божествения огън, движещ се срещу Илинден между тях и параклиса *Св. св. Константин и Елена* с лечебния гроб на *Св. Елена* – всичките организирани в общ пространствен сакрален модел (Демирев 2014: 61–71)

От изложеното дотук е видно, че са налице множество примери, илюстриращи варианти на динамиката на образуване на топоними чрез лични имена. Акцентът тук е не въобще проследяване на този процес, което не представлява новост, а по-скоро относително неговият отпечатък върху „биографията” на мястото и изграждането на картината на културния пейзаж чрез съставните на местното знание. Това е така наречената народна етимология, мотивираща местните наименования. Така в обобщен план се очертава културен текст с определена динамика между културни пластове, съхраняващ конгломерат от културна и историческа информация.

ЛИТЕРАТУРА

- Български тълковен речник.** С. 1963
[Balgarski talkoven rechnik. S. 1963]
- Демирев 2014:** Демирев, Вл. *Местно знание и сакрална топография в Сливенско*, Сливен, 2014.
[Demirev 2014: Demirev, Vl. *Mestno znanie i sakralna topografia v Slivensko*, Sliven, 2014.]
- Живков 1981:** Живков, Т. Ив. *Фолклорната история*. – В: *Фолклор и съвременност*. С., 1981.
[Zhivkov 1981: Zhivkov, T. Iv. *Folklornata istoria*. – V: *Folklor i savremennost*. S., 1981.]
- Живков 2000:** Живков, Т. Ив. *Увод в етнологията*. Пловдив, 2000.
[Zhivkov 2000: Zhivkov, T. Iv. *Uvod v etnologiyata*. Plovdiv, 2000.]
- Живкова и др. 2001:** Живкова, В., Живков, Т.Ив. *Локус и универсум*. Троян, 2001.
[Zhivkova i dr. 2001: Zhivkova, V., Zhivkov, T.Iv. *Lokus i universum*. Troyan, 2001.]
- Калоянов 1989:** Калоянов, А. *Етничното усвояване на пространството, отразено в българския фолклор. (Влашка земя и Богданска)*. – В: *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. Т. I. С., 1989.
[Kaloyanov 1989: Kaloyanov, A. *Etnichното usvoyavane na prostranstvoto, otrazeno v balgarskia folklor. (Vlashka zemya i Bogdanska)*. – V: *Etnografski problemi na narodnata duhovna kultura*. T. I. S., 1989.]
- Калоянов 1991:** Калоянов, А. *Пирин планина в българския фолклор. Към проблема за етничното усвояване на пространството*. – В: *Проблеми на българския фолклор*. Т. 8. С., 1991.

[Kaloyanov 1991: Kaloyanov, A. Pirin planina v balgarskia folklor. Kam problema za etnichnoto usvoyavane na prostranstvoto. – V: Problemi na balgarskia folklor. T. 8. S., 1991.]

Luginbühl 2005: Luginbühl, Y. *Le paysage pour penser le bien-être?*. – In: Fleuret, S. (ed.). *Espaces, Qualité de vie et Bien-être. Actes du colloque EQBE d'Anger, 23–24.09. 2004*. Anger: PU d'Anger, pp. 55–68.

Prado 1996: Prado, P. Paysages sans paysans, L'Homme, No 138, avril-juin, pp. 111–120.

Voisenat 2005: Voisenat, C. *A propos de paysage: compte rendu d'une reflexion collective*, Terrain, 18, pp. 137–141.